

अर्थशास्त्राच्या व्याख्या, स्वरूप व व्याप्ती

(Nature, Defination and
Scope of Economics

बी.ए. सेम १ अर्थशास्त्र,
सूक्ष्म अर्थशास्त्राचे सिध्दांत
डॉ. सौ. पुष्पा सु. तायडे

अर्थशास्त्राच्या व्याख्या

“Definations of Economics”

अर्थशास्त्राच्या व्याख्यांचे चार प्रकारात वर्गीकरण करण्यात येते.

१. संपत्तीशी किंवा धाशी संबंधित व्याख्या - (Defination related to the wealth)
२. कल्याणाशी संबंधित व्याख्या - (Definations related to welfare)
३. दुर्मिळतेशी संबंधित व्याख्या - (Definations related to scarcity)
४. विकासाशी संबंधित व्याख्या - (Development Centred Definations)
५. पौर्वात्य तत्वज्ञानाच्या आधारावरील व्याख्या

संपत्तीशी किंवा धाशी संबंधित व्याख्या - (Defination related to the wealth)

- भारतीय अर्थशास्त्रज्ञ कौटिल्याच्या मते, “धर्म, सदाचार, आणि आनंद केवळ धामुळे प्राप्त होऊ शकतो.”
- अँडमस्मिथ यांच्या मते, “ राष्ट्राच्या संपत्तीचे उत्पादन विनिमय व वाटणीचा अभ्यास करणारे शास्त्र म्हणजे अर्थशास्त्र होय. ”

व्यारव्येचे निष्कर्ष

या व्यारव्यावरून खालील निष्कर्ष निघतात.

- अर्थशास्त्राच्या अभ्यास विषयाचा केंद्रबिंदू केवळ धन किंवा संपत्ती हा आहे.
- मनुष्याच्या तुलनेत संपत्तीचे स्थान उच्च आहे.
- मानवाच्या सुखाचा एकमेव आधार संपत्ती आहे.
- प्रत्येक व्यक्ती आर्थिक मनुष्यासारखा असून तो स्वार्थाने प्रेरित झालेला आहे.
- व्यक्तीच्या व्यक्तिगत समृद्धीत वाढ झाल्यास राष्ट्रीय संपत्तीमध्ये वाढ होते. कारण व्यक्तिगत हित व सामाजिक हित यात विरोधाभास नाही.

अॅडम स्मिथच्या व्याख्येवरील टीका -

अॅडम स्मिथच्या व्याख्येवर खालील टीका
करण्यात आल्या.

- अ. संपत्तीला अधिक महत्त्व
- इ. धन शब्दाचा संकुचित अर्थाने उपयोग
- उ. आर्थिक मनुष्याची कल्पना

कल्याणाशी संबंधित व्याख्या -

(Definations related to welfare)

डॉ. मार्शल यांची व्याख्या - “अर्थशास्त्र म्हणजे जीवनाच्या सामान्य व्यवहारात गुंतलेल्या मानव समाजाचा अभ्यास होय. ह्यात कल्याण साधण्यासाठी आवश्यक असलेल्या भौतिक साधनाची प्राप्ती आणि त्याचा उपयोग याच्याशी अत्यंत निगडीत असलेल्या वैयक्तिक आणि सामाजिक कृतींचे विवेचन केले जाते. एका बाजूने तो सांपत्तीचा अभ्यास होय तर दुसऱ्या अधिक महत्वाच्या बाजूने तो मानवाच्या अभ्यासाचा एक नग होय.”

मार्शल यांच्या व्याख्येची वैशिष्ट्ये -

मार्शल यांच्या व्याख्येत खालील वैशिष्ट्ये आढळून येतात.

१. मानवी पक्षाला प्राधान्य
२. जीवनाच्या सामान्य व्यवहाराचे अध्ययन
३. कल्याणाला अधिक महत्त्व
४. वैयक्तिक व सामाजिक प्रयत्नांचे विवेचन
५. आर्थिक प्रयत्नांचे अध्ययन
६. अर्थशास्त्र सामाजिक शास्त्र आहे.

कल्याणाशी संबंधित व्याख्यवरील टीका - मार्शल यांच्या व्याख्येत खालील टीका करण्यात आल्या.

१. भौतिक साधनाला महत्व
२. व्याख्या वर्गीकरणात्मक आहे, विश्लेषणात्मक नाही
३. अर्थशास्त्राचा भौतिक कल्याणाशी संबंध नाही.
४. भौतिक कल्याणाचे मापन करणे शक्य नाही.
५. जीवनाच्या सामान्य व्यवहाराचे स्पष्टीकरण नाही.
६. अर्थशास्त्र शुध्द सामाजिक शास्त्र नाही.

दुर्मिळतेशी संबंधित व्याख्या -

(Definations related to scarcity)

प्रा. रॉबिन्स यांच्या मते, “अर्थशास्त्र असे शास्त्र आहे की जे साध्ये आणि दुर्मिळ साधने जी पर्यायी उपयोगाची आहेत याचा मेळ घालण्याच्या दृष्टीने मानवी वागणूकीचा अभ्यास करते.”

(Economics is a Science which studies human behaviour as a relationship between ends and Scarce mean which have alternative uses. – Lionel Robbins)

रॉबिन्सच्या व्याख्येचा अर्थ-

रॉबिन्सच्या यांच्या व्याख्येवरून खालील अर्थ स्पष्ट होतो.

१. साध्ये म्हणजे मनुष्याच्या गरजा अनंत आहेत.
२. गरजा पूर्ण करणारी साधने मर्यादित असतात.
३. मर्यादित साधनाचे पर्यायी उपयोग आहेत.

रॉबिन्सच्या व्याख्येची वैशिष्ट्ये-

१. विश्लेषणात्मक व्याख्या
२. भौतिक व अभौतिक दोन्ही साधनांचा समावेश
३. आर्थिक प्रश्नांचा विचार
४. कल्याणाच्या कल्पनेचा त्याग
५. अर्थशास्त्र साध्ये व साधनांच्या बाबतीत तटस्थ
६. सर्वकालीन व सार्वत्रिक व्याख्या

रॉबिन्सच्या व्याख्येवरील टीका- रॉबिन्सच्या व्याख्येवर

बार्बर वूटन, फ्रेझर, रॉबर्टसन पिंगु, विलीयम बेवरीज प्रा.
डरविन यांनी टीका केली.

१. अप्रत्यक्षपणे कल्याणाचा विचार
२. अर्थशास्त्र साध्याच्या बाबतीत तटस्थ नसते.
३. अर्थशास्त्र शुध्द विज्ञानवादी नाही.
४. दर्मिळता व विपूलता दोन्हीमुळे आर्थिक प्रश्न
५. अधिक व्यापक व अधिक संकुचित क्षेत्र
६. साध्ये व साधन यातील भेद अस्पष्ट

मार्शल व रॉबिन्स यांच्या व्याख्यांची तुलना

साम्य - मार्शल व रॉबिन्स यांच्या व्याख्यात भेद असले तरी काही साम्य खालील प्रमाणे सांगता येतात.

१. दोन्ही विचारवंत अर्थशास्त्राला शास्त्र मानतात.
२. दोघांनीही अर्थशास्त्राचा अभ्यासाविषय मानवी व्यवहार मानला आहे.
३. धन किंवा संपत्तीच्या तुलनेत मानवाला अधिक महत्व दिले आहे.
४. मार्शल व रॉबिन्स दोघांच्याही मते अर्थशास्त्राच्या अभ्यासाचा प्रमुख उद्देश मानवाचे सुख महत्तम करणे हा आहे. मार्शल यांनी महत्तम भौतिक कल्याणाचा विचार केला तेथे रॉबिन्स यांनी महत्तम समाधानाचा विचार केला.
५. दोन्ही विचारवंत अधिक गरजांची पूर्णता व त्यापासून समाधानाची अपेक्षा करतात.

विकासासी संबंघित व्याख्या -

(Development Centred Definations)

आधुनिक अर्थशास्त्रज्ञांनी आर्थिक विकासाला केंद्रस्थानी मानून अर्थशास्त्राच्या व्याख्या केल्या आहेत. यामधे सॅम्युअलसन व के.जी.सेठ ह्यांच्या व्याख्या महत्वाच्या आहेत.

अ. “अर्थव्यवस्थेत व्यक्तीला आवश्यक वस्तू आणि सेवांचे उत्पादन कशाप्रकारे केले जाते? आणि त्यांचे कशाप्रकारे होते? याचा अभ्यास अर्थशास्त्र करते अर्थव्यवस्था कशाप्रकारे चांगल्या पध्दतीने चालविता येऊ शकते? याचेही अध्ययन करते.”

प्रा. जॉर्ज लिलैण्ड.

ब. प्रा.सम्युअलसन, “अनेकोपयोगी आणि मर्यादित उत्पादनसाधनांची एका विशिष्ट वेळी, वस्तूच्या उत्पादनासाठी आणि व्यक्तीच्या किंवा समाजाच्या उपभोगासाठी किंवा वर्तमान आणि भविष्यकाळात वाटप करण्यासाठी होणाऱ्या निवडीचा अभ्यास अर्थशास्त्र करते. ह्या निवडीची क्रिया मुद्रेच्या वापराने किंवा मुद्रेच्या वापराशिवाय केली जाते.’म

क. के.जी सेठ यांची व्याख्या - “अर्थशास्त्र अशा मानवी व्यवहारांचा अभ्यास करते की ज्याचा संबंध साध्याच्या संदर्भात साधनांच्या परिवर्तनाशी आणि विकासाशी असतो.”

(Economics studies human behavior concerned with changes and growth in relation to ends.)

पौर्वात्य तत्वज्ञानाच्या आधारावरील व्याख्या

प्रा. जे.के मेहता यांची व्याख्या -

अर्थशास्त्र असे शास्त्र आहे की जे मानवी आचरणाचे इच्छारहित अवस्थेत पोचण्याचे साधन या रूपाने अध्ययन करते.

(Economics is a science that studies human behavior as a means to the end of wantlessness.)

प्रा. मेहता यांच्या व्याख्येची वैशिष्ट्ये -

- नैतिकतेवर भर
- समाधानाऐवजी चिरंतन सुख हे उद्दिष्ट
- आदर्शवादी विज्ञान
- संतुलनवादी अवस्था
- स्थैतिक अर्थशास्त्रावर भर

प्रा. मेहता यांच्या व्याख्येवरील टीका -

- अव्यावहारिक व काल्पनिक विचार
- अर्थशास्त्राचे अस्तित्व संपुष्टात
- अर्थशास्त्राचे अतिव्यापक क्षेत्र
- अर्थशास्त्र वास्तविक शास्त्र आहे.
- कठीण प्रयोग

अर्थशास्त्राची व्याप्ती (Scope of Economics)

अर्थशास्त्राची व्याप्ती ही अर्थशास्त्राच्या अभ्यासविषयाशी व अर्थशास्त्राच्या स्वरूपाशी संबंधित आहे.

- अभ्यास विषय - अँडम स्मिथ यांनी राष्ट्राच्या संपत्तीचे उत्पादन, विनिमय व वाटणी यांचा अर्थशास्त्रात अभ्यास केला जातो हे व्याख्येतून स्पष्ट केले तर मार्शल यांनी यालाच उपभोगाचे एक क्षेत्र जोडले. मानवी कल्याणाला अर्थशास्त्राचे एक उद्दिष्ट मानले. रॉबिन्स यांनी कल्याणाच्या कल्पनेचा त्याग केला व व्यक्तीच्या व देशाच्या समोर असलेल्या आर्थिक प्रश्नांना अर्थशास्त्राचा अभ्यासविषय केले. मानवाच्या गरजा, गरजा पूर्ण करणारी साधने, आर्थिक प्रश्न गरजांची निवड करून आर्थिक प्रश्नांची सोडवणूक हा अर्थशास्त्राचा अभ्यास विषय मानले.

आधुनिक काळात उपभोग, उत्पादन, विनिमय, वाटणी, राजस्व, अधिकोषण, आंतरराष्ट्रीय व्यापार, कल्याणकारी अर्थशास्त्र असे अनेक अर्थशास्त्राचे विभाग निर्माण होऊन अर्थशास्त्राचा व्याप वाढला आहे.

● अर्थशास्त्राचे स्वरूप -

अर्थशास्त्राचे स्वरूप समजण्यासाठी खालील मुद्द्यांची चर्चा करणे आवश्यक आहे.

अ. अर्थशास्त्र आहे की कला आहे?

१. अर्थशास्त्र शास्त्र आहे . (Economics is Science)

२. अर्थशास्त्र कला आहे. (Economics is An Art)

ब. अर्थशास्त्र शुध्द शास्त्र आहे की व्यावहारिक शास्त्र आहे?

१. शुध्द अर्थशास्त्र

२. व्यावहारिक अर्थशास्त्र

क. अर्थशास्त्र वस्तुनिष्ठ शास्त्र आहे की आदर्शवादी शास्त्र आहे?

१. वस्तुनिष्ठ अर्थशास्त्र
२. आदर्शवादी अर्थशास्त्र
३. व्यावहारिक अर्थशास्त्र
४. आर्थिक इतिहास
५. आर्थिक विचारांचा इतिहास